

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בלק, תשע"ג
מספר 1022מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בלעם הקוסם והנביא

רפאל שוחט

דמותו של בלעם היא אחת הדמויות המסקרנות מתקופת המקרא. המדרש (להלן) מכנה אותו נביא עם כוחות העולים על כוחו של משה רבינו. ואילו הכתוב מכנהו קוסם: "וְאֶת-בְּלַעַם בֶּן-בְּעֹר הַקּוֹסֵם הֲרִגוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּחָרָב" (יה' יג: כב) גם בהפטרה של שבת זו כתוב: "וְהַכְרַתִּי כְשָׁפִים מִיָּדְךָ וּמַעֲוֹנִים לֹא יִהְיוּ-לְךָ... עֲמִי זָכַר-נָא מִה-יִצְעַץ בְּלֶק מֶלֶךְ מוֹאָב וּמֵה-עֲנָה אֹתוֹ בְּלַעַם בֶּן-בְּעֹר... לְמַעַן דַּעַת צְדָקוֹת ה'" (מי' ה: יא; ו: ה) משם נשמע שהאל סיכל את תכניתם של בלק ובלעם. האמנם תכנית של כישוף? על היות בלעם נביא נדרש בספרי על הפסוק: "וְלֹא-קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה" (דב' לד: י):¹

בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם. ואיזה זה? זה בלעם בן בעור. אלא הפרש יש בין נבואתו של משה לנבואתו של בלעם: [א] משה לא היה יודע מי מדבר עמו, ובלעם היה יודע מי מדבר עמו, שנאמר: "וְלֹא-קָם עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה" (כד: טז). [ב] משה לא היה יודע מתי מדבר עמו עד שנדבר עמו, ובלעם היה יודע מתי מדבר עמו, שנאמר: "וַיִּדְעַ דַּעַת עֲלִיּוֹן" (שם). [ג] משה לא היה מדבר עמו אלא כשהוא עומד, שנאמר: "וְאֵתָה פֹה עֹמֵד עִמָּדִי" (דב' ה: כח), ובלעם היה מדבר עמו כשהוא נופל, שנאמר: "שְׂדֵי יַחֲזֶה נֶפֶל וּגְלוֹי עֵינַיִם" (כד: ד). משל למה הדבר דומה? לטבחיו של מלך ויודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו.

ממדרש זה נשמע שאכן ידע בלעם דברים מסוימים בעולם העליון, ואפילו דברים שלא ידועים למשה, אבל לא בגלל יתרונו על משה כנביא אלא דווקא בגלל דרגתו הפחותה כנביא.

בדף שבועי קודם, דנו בפרשנותו של הרמב"ן שטען כי בלעם היה קוסם ולא נביא אלא שנבואתו היתה למען ישראל ועל כן כתוב "וַיִּגַּל ה' אֶת עֵינָיו בְּלַעַם" (במד' כב: לא). כי כרגיל לא היה זוכה בכך.² ובמאמר אחר בדף השבועי דנו בהשוואה שבין בלעם הקוסם לבין משה רבינו הנביא.³

מי היה בלעם ומה היה כוחו? האם קוסם בלבד כדברי הרמב"ן או שמא ידע במזלות כדברי אבן עזרא?⁴ גם חז"ל רומזים לידיעתו את המזלות באמרו על בלעם: "שהיה יודע לכוין אותה השעה שהקב"ה כועס בה" (ברכות ז ע"א). מעדויות חיצוניות לתנ"ך נראה שאכן היה איש כזה בשם בלעם בן בעור. בכתובת מן המאה השמינית לפני הספירה, ממקדש בתל דיר עלא שבירדן (אולי סוכות המקראי), מתואר איש בשם בלעם בן

* הרב ד"ר רפאל שוחט הוא מרצה לפילוסופיה יהודית במרכז ללימודי יסוד ביהדות, מרצה במכון ללימודי יהדות של הסוכנות היהודית, ויו"ר עמותת "נר לאלישע" להעמקת הזהות היהודית בקרב סטודנטים עולים.

¹ "ספרי דברים עם הגהות הגר"א", תרכ"ו, פסקה שני"ז, י, דף קטו עמוד ב'.

² ראו מאמרו של הרב י' זולדן על פרשת בלק, הדף השבועי 660 שנת תשס"ו.

³ ראו מאמרו של עמוס בר-דע על פרשת בלק, הדף השבועי 764, שנת תשס"ח.

⁴ ראב"ע על כב: כח: "והנכון בעיני, כי היה יודע מזלות, ובעת ראותו במזל של שום אדם שהגיע עת רעתו היה מקלל אותו. ובבא הרעה אל המקולל יחשבו הרואים והשומעים הנמצאים, כי בעבור קללתו באה הרעה".

בעור שדיבר נבואות אפוקליפטיות וסיפורי בלהות על השאול. האם בלעם היה נביא ידוע בזמנו? אולי איזה נוסטרדמוס (חווה עתידות) של המאה השמינית לפני הספירה? איך המקרא מתאר אותו? ואיך חז"ל הבינו תיאור זה. לפי רש"י בלק היה קוסם גדול ממנו (במד' כג: יד ד"ה ראש הפסגה). אז מדוע הוא העדיף את בלעם על כוחות עצמו?

נראה מן הכתוב שבלעם הוא קוסם וגם נביא. קוסם הוא היודע בכשפים ובמאגיה שחורה. חרטומי מצרים ידעו איך להפעיל את הכוחות שבטבע ולכן לא התפלאו מן האותות אשר הראה משה עד אשר הוא הוציא כינים הנעים בכוחות עצמם ומכסים את הארץ ואז אמרו: "אֶצְבֵּעַ אֶל-לֵהִים הוּא" (שמ' ח: טו) כלומר אין כאן מעשה כשפים.⁵ נביא הוא אדם שמסוגל לשמוע את קול ה' ולהעביר את דברו של האל הלאה. הנביא רואה חזיון אבל הוא חייב להבינו בנושא סמלים הבא לייצג רעיון נוסף. החזיון הוא הלבוש של דברו של האל. וכך בספר ירמיהו פרק א, השיעור המקראי על מעשה הנבואה, אומר הקב"ה לירמיהו הצעיר הטוען שאין הוא מסוגל להיות נביא: "מָה אַתָּה רֹאֶה? וְאָמַר סִיר נְפוּיִת אֲנִי רֹאֶה וּפְנֵי מִפְנֵי צְפוּנָה" (ירמ' א: יג) ואז עונה לו הקב"ה כי הסיר הרוח כלפי צפון פירושו "מִצְפוֹן תִּפְתַּח הָרְעָה עַל כָּל-יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ" (שם, יד). הנביא רואה את הסמל ומיד מבין את פשרו. ולכן, אף שהוא רואה את הדברים "בחידות" ובאספקלריה (חלוץ) שאיננה מאירה (ברורה) הסמלים הם המפתחות לפירוש המשל. כלומר, הנביא רואה סמל ומרגיש את פשרו באותו הרגע. יוצא שהחזיון הוויזואלי הוא כלי להבנת המסר המילולי של דברו של האל. אולי לפי זה אפשר להבין את משמעות הכתוב: "וְכָל-הָעָם רֹאִים אֶת הַקּוֹלֹת" (שמ' כ: טו). כלומר, שהעם קבלו חזון נבואי בעל מסר שבחובו דברו של האל. ועל הנבואה כתוב "מִי בָקָם יֵאָזֵן זֹאת יִקְשֹׁב וְיִשְׁמַע לְאָחִיר" (ישע' מב: כג) וכן "ה' דָּבַר מִי לֹא יִנְבֵּא" (עמ' ג: ח). ואילו הקוסם מנסה להפעיל את הכוחות העל-טבעיים הגנוזים בטבע לצרכיו או לצורכי שולחיו. כוחו הוא מחכמתו המכונה צפיית החכמה אבל היא חכמה אנושית וכל חכמת אדם במקרא מכונה "עיני העדה" וכלשון חכמינו "איזהו חכם? הרואה את הנולד" (תמיד לב ע"א). בלעם עמד על התפר בין קוסם לנביא. לכן כאשר הוא החליט שלא ללכת כפעם בפעם לקראת נחשים נאמר: "וַיֵּנָאם הַגְּבֵר שְׁתֵּם הָעֵינַן, נָאִם שָׁמַע אֲמָרֵי-אֵל אֲשֶׁר מְחֹזָה שְׂדֵי יַחֲזֶה נִפְל וְגִלּוֹי עֵינַיִם". (כד-ג: ד) כלומר, בדרך כלל עינו פתוחה לקלוט דברים אבל כעת, שהקב"ה מנבא אותו הוא גם "שומע אמרי אל". ולכן הוא קולט לא רק מחזה רגיל, אלא מחזה שדי שמגלה לעינו דבר שבדרך כלל הוא אינו קולט. על הנבואה אומר בלעם: "אֲשֶׁר יֵשִׁים ה' בְּפִי אֶתוֹ אֲשַׁמֵּר לְדַבֵּר" (במד' כג: יב) כי הוא ידע שהנבואה היא דברו של האל ולא ראיית חכמת האדם המנסה לנצל את הכוחות העליונים לטובתו.

חז"ל רומזים לעניין זה בדברם על כוחו של בלעם:

דתניא: אל זועם בכל יום. וכמה זעמו? – רגע. וכמה רגע – אחד מחמשת רבוא ושמונת אלפים ושמונה מאות ושמונים ושמונה בשעה וזו היא רגע. ואין כל בריה יכול לכוין אותה שעה, חוץ מבלעם הרשע דכתיב ביה ויודע דעת עליון. השתא [עכשיו] דעת בהמתו לא הוה [היה] ידע – דעת עליון הוה ידע? אלא מלמד שהיה יודע לכוין אותה שעה שהקב"ה כועס בה... וכמה זעמו – רגע. וכמה רגע? אמר רבי אבין ואיתימא רבי אבינא: רגע כמימריה. ומנלן דרגע רתח? שנאמר: "כִּי רָגַע בְּאֶפֶס חַיִּים בְּרָצוֹנוֹ" (תהי' ל: ו) אי בעית אימא מהכא: "חֲבִי כְּמַעַט-רָגַע עַד-יַעֲבֹר-יַעֲבֹר-זָעַם". (ישע' כו: כ) (ברכות ז ע"א)

הירושלמי (ברכות א: א) מביא נוסחה אחרת של סוגיה זו:

כמה הוא הרגע? רבי ברכיה בשם רבי חלבו אומר: כדי לאומרו. ורבנן אמרין: הרגע כהרף עין. תני שמואל: הרגע אחד מחמשת רבוא וששת אלפים ושמונה מאות וארבעים ושמונה לשעה. (ברכות ז ע"א)

הרב הנזיר דוד כהן פירש מאמר זה על סוגי החכמה:

והנה הרגע החלק היסודי של השם האמתי של הזמן שהוא כאמצעי בין המקום ומה שלמעלה הימנו. ובזה יחוסו קרוב לשם היסודי של החכמה ודרכיה. ובפילוסופיא הוא אחד משלושה דרכים או ארבעה: המאמר – לוגוס – כדי לאומרו, הראות – אידיאה ראייה פתאומית... כהרף עין, החשבון – המספר.. הרגע כיסוד מתימטי, א' מכ"ד.⁶

⁵ הפרשנים מתלבטים בשאלה מדוע דווקא כינים הם אצבע אלוקים. רש"י על פי סנהדרין סז ע"ב טוען שאין השד שולט בדבר שקטן מגודל של שעורה. ואילו הספורנו טוען שאין בעל כשפים יכול לברוא דבר המתנועע מעצמו. והחזקוני טוען כי הכינים כיסו את הארץ ואילו כוחו של המכשף בא מן הארץ.

⁶ ראו קול צופיך, ירושלים תשל"ג, עמ' כח-כט.

כלומר, שלושה סוגי חכמה יש: החכמה כצפייה או ראייה, החכמה כשמיעה, והחכמה כחשבון. תכלית החכמה האנושית מכונה ראייה. אלא שלמעלה ממנה יש נבואה שאיננה חכמה אנושית אלא מפגש בין חכמת האדם (הראיה) לבין דברו של האל.

כל זה רמוז בראשית הפרשה: "וַיֵּרָא בְּלֶקְךָ בֶּן צְפּוֹר" (כב:ב) – בלק היה קוסם גדול יותר מבלעם כדברי רש"י. הוא מכונה 'בן צפור' כלומר יש לו ראייה רחבה כמו מגובה של הציפור. "וירא בלק" בצפיית החכמה האנושית. מה הוא רואה? "הֲנֵה עִם יֵצֵא מִמִּצְרַיִם הֲנֵה כֶּסֶה אֶת-עֵינֶיךָ" (במד' כב:ה). עם ישראל התנהג בצורה ניסית ולא בדרך החכמה האנושית ולכן הוא כביכול כיסה את "עין הארץ" שהיא הצפייה האנושית. "פְּלִחָךְ הַשּׁוֹר" המלה שור- לשון ראייה גם כמו "תְּשׁוּרֵי מְרֹאֵשׁ אֲמָנָה" (שה"ש ד:ח). "לְכֵה-נָא אָרְה-לִי אֶת-הָעַם" ארה- אותיות ראה. כלומר, קלל אותם דרך צפיית הקסמים שלך. ואולי גם לזה רמזו חז"ל באמרם בפרקי אבות (ה:ה) כג) שיש לבלעם עין רעה (חכמה להרע שהיא הקסם) מול אברהם שיש לו עין טובה (חכמה בונה). בלעם אם כן, נוסף על היותו קוסם, קיבל ידיעות מלמעלה שהוא כעין נבואה. והיו דברים שהוא ידע שבלק לא ידע. מה הם? חז"ל אמרו הוא ידע לכוון את הרגע שבו הקב"ה כועס על עולמו. כלומר, הקב"ה מחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית ובורא את עולמו באופן מתמיד. על זה כתוב "וְהַחַיִּית רְצוּא וְשׁוֹב" (יח' א:יד). כלומר שהחיות (בשורוק) ניתנת בכל רגע. משל למערכת הנשימה האנושית. יש ארבעה שלבים לנשימה: שאיפה, המתנה, נשיפה, והמתנה. כאשר האדם שואף אויר הוא ממלא את עצמו חיות כביכול, וכשהוא נושף הוא פולט את מה שאינו צריך. אם אדם לא ישאף שוב הוא ימות. ולכן, אותו הרגע שבסוף כל נשיפה היא כעין רגע של חדלון אפשרי אם לא תתחדש פעולת השאיפה שוב. כך הקב"ה מחיה את העולם בכל רגע, ובין כל מעשה של החייה יש רגע של חדלון כביכול והוא נקרא רגע הכעס שלו. בלעם הכיר רגע זה וידע לכוון אליו. רגע הוא בגימטריה 273. בפזיקה, האפס המוחלט שבו אין אפשרות לחיים להתקיים הוא 273 מעלות מתחת לאפס.⁷ זהו החידלון המוחלט. בלעם היה קוסם ששילב טכניקות מתוך מה שהשיג מעבר לחכמה האנושית וניסה לשלבם בקסמיו. וזה היה יתרונו על בלק. אבל כאשר הוא השתמש בכוחות אלוקיים הוא היה מוגבל לפי רצונו של האל כפי שהוא הסביר לבלק. אפשר לסיכום לומר כי הפרשה מסובבת סביב המילה 'ראיה'. היא מתחילה ב"וַיֵּרָא בְּלֶקְךָ בֶּן צְפּוֹר" (כב:ב) עם בקשתו "לְכֵה קָבֵה לִי אֶתוֹ" (כב:יא) וממשיכה עם "וַיֵּרָא בְּלֶעָם פִּי טוֹב בְּעֵינֵי ה' לְבָרְךָ אֶת-יִשְׂרָאֵל" (כד:א) וסיומו עם "וַיֵּרָא פִּינְחָס בֶּן-אֶלְעָזָר" (כה:ז) "וַיֵּבֵא אַחַר אִישׁ-יִשְׂרָאֵל אֶל-הַקָּבֵה". (כה:ח).

⁷ ראו לדוגמא <http://www.ynet.co.il/yaan/0,7340,L-95945-PreYaan,00.htm>